

Teoretická studie

HLAĎO, P. 2015. Sociální vlivy – psychologický fenomén při volbě další vzdělávací a profesní dráhy. *Lifelong Learning – celoživotní vzdělávání*, roč. 5, č. 2, s. 32–53. ISSN 1804-526X. DOI: <http://dx.doi.org/10.11118/lifele2015050232>.

Príspevok redakce obdržela: 4. 3. 2015.

Upravený příspěvek po recenzním řízení přijat k publikování: 27. 5. 2015.

SOCIÁLNÍ VLIVY – PSYCHOLOGICKÝ FENOMÉN PŘI VOLBĚ DALŠÍ VZDĚLÁVACÍ A PROFESNÍ DRÁHY

Petr Hlaďo

Abstrakt: Přehledová studie si klade za cíl syntetizovat české, slovenské, ale i zahraniční empirické poznatky o volbě další vzdělávací a profesní dráhy. Pozornost je zaměřena konkrétně na sociální vlivy jako psychologický fenomén, který působí na tento rozhodovací proces u žáků základních škol na konci povinné školní docházky. Hlavní pozornost je věnována roli rodičů a rodiny, konkrétně vlivu rodinného prostředí a rodinných procesů. Dalším tématem je vliv vrstevníků, učitelů a kariérových poradců na volbu další vzdělávací a profesní dráhy. Syntéza výzkumných nálezů vychází především z analýzy výzkumných zpráv publikovaných v odborných časopisech.

Klíčová slova: volba další vzdělávací a profesní dráhy, kariérové rozhodování, sociální okolí, rodiče, vrstevníci, kariéroví poradci

SOCIAL INFLUENCES—A PSYCHOLOGICAL PHENOMENON IN THE CHOICE OF FURTHER COURSE OF EDUCATION AND CAREER

Abstract: The aim of this overview study is to synthesize Czech, Slovak and foreign empirical findings on the choice of further course of education and career. Attention is focused specifically on social influences as a psychological phenomenon affecting this decision-making process in lower secondary school students at the end of compulsory schooling. The main attention is paid to the roles of parents and family, particularly the influence of family background and family processes. Another issue is

the influence of peers, teachers and career counsellors on the choice of further course of education and career. The synthesis of research findings is based primarily on an analysis of research papers published in journals.

Key words: choice of further course of education and career, career decision-making, social environment, parents, peers, career counsellors

Volbě další vzdělávací a profesní dráhy je v ekonomicky vyspělých zemích dlouhodobě věnována zvýšená pozornost. Svědčí o tom řada výzkumů ze Spojených států amerických, Kanady, Velké Británie, Německa, Švýcarska, Rakouska, Francie aj. (srov. Hlad'o, 2010). Obdobné tendence lze sledovat v českém teritoriu, kde od 90. let minulého století rovněž vzrůstá počet empirických studií, jež se zaměřují na některé aspekty volby další vzdělávací a profesní dráhy, resp. jsou orientovány na širše pojatý koncept volby povolání (např. Dosedla, 2014; Ďurišová, 2014; Trhlíková, 2014; Hlad'o, 2013, 2012; Šťastnová, Drahoňovská, 2012; Balcar, Havlena, Hlad'o, 2011; Friedmann et al., 2011; Jarkovská et al., 2010; Walterová et al., 2009; Trhlíková, Vojtěch, Úlvcová, 2008; Profi-volba. . ., 2005; Smetáčková et al., 2005; Katrňák, 2004; Výzkum služeb kariérového. . ., 2003; Co se v mládí naučíš. . ., 2001). Ten, kromě výběru vzdělávání na střední škole v posledním ročníku základní školy, zahrnuje rozhodování o konkrétním povolání, které by jedinec chtěl v budoucnu vykonávat, ale i další rozhodovací procesy v průběhu profesní kariéry související se získáním či změnou zaměstnání, rekvalifikací na jiné povolání aj. (srov. Průcha, Walterová, Mareš, 2013).

Jak uvádí Trhlíková (2014, s. 90–91), volba další vzdělávací a profesní dráhy „představuje složitý mnohaúrovňový proces, do jehož výsledku se promítá působení vnějších systémových faktorů (ekonomická situace, charakteristiky trhu práce i vzdělávacího systému), sociálně-ekonomické zázemí rodiny (sociální status, etnická příslušnost a další), osobnostní charakteristiky žáka (zájmy, motivace) i schopnosti“. Rozhodnutí může být ovlivněno jak dlouhodobě působícími faktory, tak situačně.

Empirická šetření proto mapují různé aspekty volby další vzdělávací a profesní dráhy. V nejobecnější rovině se toto téma objevuje v perspektivě sociologických výzkumů, především v rámci těch, které se zabývají vlivem sociálního původu na volbu další vzdělávací a profesní dráhy a reprodukci vzdělanostních nerovností (srov. Goldthorpe, 2010; Bourdieu, 1998). Předmětem úžeji koncipovaných sociologických, psychologických a pedagogických výzkumů je mapování sociálních a jiných zdrojů vlivu, jež se promítají do rozhodování žáků o typu vzdělání, oboru vzdělání a do volby konkrétní vzdělávací instituce. Zkoumané aspekty volby další vzdělávací a profesní dráhy jejich autoři ne vždy pregnančně vymezují. Mnohdy je v rámci jednoho

výzkumného šetření zjišťována různorodá skupina zdrojů vlivu, informací a někdy i kritérií, na jejichž základě se žáci rozhodují, na kterou střední školu si podají přihlášku ke studiu. Uvedená skutečnost znesnadňuje syntézu výzkumných závěrů a jejich komparaci.

Cílem přehledové studie je logicky uspořádat a nastínit vybrané empirické poznatky o volbě další vzdělávací a profesní dráhy¹, konkrétně **o sociálních zdrojích, které jsou pojímány jako psychologický fenomén působící na rozhodovací proces**². Shrnutí výzkumných nálezů bylo vypracováno z přehledových studií a výzkumných zpráv zveřejněných v monografiích a odborných časopisech (např. *Sociologický časopis*, *Journal of Counseling Psychology*, *The Counseling Psychologist*, *Canadian Journal of Counselling*, *Journal of Career Development*, *Journal of Vocational Behavior*, *The Career Development Quarterly*, *International Journal of Educational and Vocational Guidance*, *British Journal of Guidance and Counselling*, *Career Choice and Development*, *British Educational Research Journal*, *Educational Management and Administration Leadership*, *Child Development*, *Journal of Career Assessment*, *Journal of Educational Psychology*, *Oxford Review of Education*, *Sociological Review*). Rešerše vycházejí z databází ERIC, EBSCOhost, ProQuest, PsycINFO, JSTOR, ScienceDirect, Education Abstract Full Text aj. Použitými metodami vědecké práce jsou studium dokumentů, analýza, komparace a syntéza. V úvahu je třeba vzít fakt, že analyzované výzkumy se liší použitou metodologií a teritoriem, ve kterém byly uskutečněny, a přinášejí tudíž obtížně srovnatelné výsledky. Vzhledem k velkému rozsahu publikovaných prací jsme si vědomi, že není možné podat jejich vyčerpávající přehled.

1 Sociální vlivy působící na volbu další vzdělávací a profesní dráhy

Kniveton (2004) zkoumal sociální vlivy, které při volbě další vzdělávací a profesní dráhy nejvíce působily na britské žáky ve věku 14–18 let ($N = 348$).

¹ *Volbu další vzdělávací a profesní dráhy* pro účely přehledové studie definujeme jako dlouhodobý rozhodovací proces, před kterým stojí žáci při přechodu z nižšího (ISCED 2) do vyššího sekundárního vzdělávání (ISCED 3), charakterizovaný obecným zvažováním vzdělávacího a profesního zaměření a výběrem z nabídky formálního vzdělávání, tj. volbou typu střední školy, oboru vzdělání a konkrétní vzdělávací instituce (Hladů, 2013).

² Příspěvek vznikl přepracováním přehledové studie, která byla publikována v roce 2010 ve vědeckém časopise *Pedagogická orientace* (HLAĐO, P., 2010. Vliv sociálního okolí na kariérové rozhodování žáků při přechodu do vyššího sekundárního vzdělávání. *Pedagogická orientace*, roč. 20, č. 3, s. 66–81. ISSN 1211-4669). Předkládaný text reflektuje nové empirické poznatky, které byly k tématu volby další vzdělávací a profesní dráhy publikovány do roku 2015.

Pořadí bylo sestaveno na základě hodnot aritmetického průměru³. Největší vliv žáci připisovali matkám (2,24) a otcům (2,21). Za nimi se umístili učitelé (1,46), učitelé kariérové výchovy (1,24), přátelé (0,82) a na posledních místech sourozenci – bratr (0,39) a sestra (0,33).

V dotazníkovém šetření Walterové, Gregera a Novotné (2009) byli požádáni pražští žáci ($N = 567$) o zhodnocení míry vlivu jednotlivých aktérů při rozhodování o další vzdělávací a profesní dráze. Žáci připisovali největší vliv sami sobě (89 %). Z ostatních sociálních vlivů následovali matka (43 %) a otec (28 %). Učitelé (8 %), poradenští pracovníci z pedagogicko-psychologické poradny (8 %), výchovný poradce (7 %), kamarádi (7 %) a sourozenci (4 %) ovlivnili žáky menší měrou.

Friedmann (2011) v retrospektivním dotazníkovém šetření u žáků 1. ročníků středních odborných učilišť ($N = 135$) zjistil, že jejich rozhodování o střední škole bylo v 80 % ovlivněno rodiči. Žáci se měli dále vyjadřovat k vlivu kamarádů, učitelů, poradenských pracovníků na základní škole (výchovný poradce a školní psycholog) a jiných odborníků mimo základní školu (lékař, psycholog v pedagogicko-psychologické poradně aj.). Kamarádi ovlivnili pouze 10 % žáků. Poradenští pracovníci a jiní odborníci měli na rozhodnutí vliv jen u nepatrné části žáků.

Výzkum Šťastnové a Drahoňovské (2012) u žáků 9. ročníků základních škol ($N = 1\,655$) ukázal, že více než třetina žáků byla ovlivněna svými rodiči (37 %). Určitou váhu přikládali žáci ještě kamarádům (9 %), jiným příbuzným (7 %), sourozencům (7 %) a výchovným poradcům (5 %). Ostatní sociální zdroje (např. odborníci v pedagogicko-psychologických poradnách, učitelé, třídní učitelé a školní psychologové) ovlivnily rozhodnutí méně než 5 % žáků. Přestože žáci přiznávali vliv na volbu další vzdělávací a profesní dráhy různým osobám, identicky jako ve výzkumu Walterové, Gregera a Novotné (2009) byli v 90 % přesvědčeni, že se rozhodovali sami, na základě vlastního úsudku. Obdobné výsledky byly prezentovány rovněž v empirických studiích *Rozhodování žáků absolventských ročníků základních škol o další vzdělávací a profesní dráze* (Hlaďo, 2013) a *Rozhodování žáků základních a středních škol o dalším studiu a práci v pohledu žáků i jejich rodičů* (Hlaďo, Drahoňovská, 2012).

Jeden z posledních českých výzkumů prezentovala ve své disertační práci Ďurišová (2014). Použitou metodou byla kvantitativní obsahová analýza esejů na téma, jak probíhal na základní škole výběr mé další vzdělávací dráhy. Autory esejů byli žáci 1. ročníku vybrané zlínské střední školy ($N = 71$).

³ Respondenti ve výzkumu Knivetona (2004) odpovídali na čtyřbodové Likertově škále. Aritmetický průměr mohl nabýt hodnoty 0 až 3. Vyšší průměrná hodnota implikuje větší míru vlivu daného sociálního zdroje.

Při identifikaci osob, které nejvíce ovlivnily rozhodování žáků, dominoval názor, že volba další vzdělávací a profesní dráhy byla jejich vlastním rozhodnutím (61 %). Na druhém místě se umístili rodiče (39 %). Vrstevníci ovlivnili rozhodování 21 %, pedagogové 14 % a sourozenci 11 % žáků. Další osoby (např. prarodiče, příbuzní, profesionální kariéroví poradci) ovlivnili méně než 10 % žáků.

Na Slovensku zjišťovali v roce 2006 okolnosti volby další vzdělávací a profesní dráhy u žáků základních škol ($N = 4\,713$) Vendel et al. (2007). Ze sociálních faktorů, které měly na výběr střední školy největší vliv, to byli rodiče žáků (13 %). Volba střední školy byla dále ovlivněna známými, kteří pracují v oboru, o který měl žák zájem (4 %), kamarády (3 %) a výchovným poradcem (2 %). Ostatní sociální vlivy byly zanedbatelné. Týká se to třídního učitele (0,3 %), ale i poradenských pracovníků v pedagogicko-psychologických poradnách (0,4 %).

Prezentované empirické studie se shodují v tom, že žáci jsou při volbě další vzdělávací a profesní dráhy významným subjektem rozhodování. Pokud byli dotazováni na vlivy, které působily na jejich rozhodování o další vzdělávací a profesní dráze, pak na prvním místě obvykle uváděli, že se v těchto otázkách rozhodovali sami, nezávisle na sociálním okolí.

S ohledem na výsledky analýzy lze rovněž konstatovat, že volba další vzdělávací a profesní dráhy žáků je ze všech externích sociálních zdrojů nejvíce ovlivňována rodiči, zejména matkou. Dominantní vliv rodičů na rozhodování o další vzdělávací a profesní dráze potvrzují rovněž další české a zahraniční výzkumy (srov. Hladů, 2013; Trhlíková, Vojtěch, Úlovcová, 2008; Smetáčková et al., 2005; Whiston, Keller, 2004; Výzkum služeb..., 2003; Schulenberg, Vondracek, Crouter, 1984).

Ostatní osoby ze sociálního okolí žáka mají na rozhodování o další vzdělávací a profesní dráze signifikantně menší vliv (srov. Hladů, 2013; Šťastnová, Drahoňovská, 2012; Hladů, 2009; Beinke, 2006; Trhlíková, Úlovcová, Vojtěch, 2004; Úlovcová et al., 2000; Foksett, Hesketh, 1997; Forster, 1992; Thomas, Dennison, 1991; Devlin, Knight, 1990, aj.).

2 Role rodičů a rodiny při volbě další vzdělávací a profesní dráhy

Přestože před patnácti lety Reayová a Ball (1998) upozorňovali na nedostatek výzkumů věnujících se problému, jak je volba další vzdělávací a profesní dráhy realizována uvnitř rodiny, počet publikovaných prací, které se primár-

ně zaměřují na výzkum vlivu rodičů a rodiny v rámci tohoto rozhodovacího procesu, je v současné době vysoký⁴.

Rodiče jsou nejenom prvními iniciátory rozhodovacího procesu (Foskett, Hesketh, 1997), ale i primárním zdrojem rad, informací a pomoci (Hlad'o, 2013; Onuoha, Joye, Uwannah, 2013; Šťastnová, Drahoňovská, 2012; McKnight, 2009; Vendel et al., 2007; Anderson et al., 2004; Arnold, Budd, Miller, 1988), poradci (Otto, 1995; Sebald, 1986) a nejvýznamnějšími osobami, které ovlivňují konečné rozhodnutí žáků (Görtz-Brose, Hüser, 2006; Kniveton, 2004; Taylor, 1992). Trhlíková (2014) u absolventů středních odborných škol ($N = 1\,325$) např. zjistila, že přání rodičů je poměrně významným faktorem ovlivňujícím volbu oboru na střední škole a kategorii vzdělání.

Přestože není možné kvůli absenci longitudinálních výzkumů jednoznačně stanovit, jak se v rodině při volbě další vzdělávací a profesní dráhy mění individuální role jednotlivých členů v průběhu času, mnohé výzkumy prokázaly, že rodiče a rodina přímo i nepřímo působí na celý rozhodovací proces (srov. White, 2007; Whiston, Keller, 2004) a hrají hlavní, aktivní roli v kariérovém vývoji adolescentů (Hirschi, Niles, Akos, 2011; Hou, Leung, 2011).

2.1 *Vliv rodinného prostředí na volbu další vzdělávací a profesní dráhy*

Jedním z vlivů formujících vývoj a působících na volbu další vzdělávací a profesní dráhy žáků je rodinné prostředí (srov. Střelec, 2006). Sociologické výzkumy potvrzují vlivy rodinného prostředí na utváření životního stylu, na profesní a životní dráhu. Rodinné prostředí působí rovněž na utváření vzdělanostních aspirací žáků (srov. Greger, 2006).

Významnou roli hraje socioekonomický status (především dosažené vzdělání, kvalifikace a prestiž povolání rodičů) a kulturní kapitál rodiny, neboť se promítají jak do strategií rodičů a míry autonomie žáků při volbě další vzdělávací a profesní dráhy, tak do úrovně a kvality předávaných informací důležitých pro kariérové rozhodování, formování vzdělanostních a profesních aspirací žáků atd.

Sociologické výzkumy, které reflektují širší kontextuální faktory, potvrzují při volbě další vzdělávací a profesní dráhy odlišné přístupy rodičů s vyšším a nižším socioekonomickým statusem⁵. Rodiče s vyšším socioekonomickým

⁴ Svědčí o tom např. přehledové studie Schulenberg, Vondraceka a Crouterové (1984) a Whistonové a Kellerové (2004), které poskytují komplexní zhodnocení výzkumů publikovaných v letech 1984–2004 ve Spojených státech amerických; Whitea (2007), jenž mapuje výzkumy ve Velké Británii; Görtz-Broseové a Hüsera (2006), seznamující s nejvýznamnějšími výzkumnými projekty v Německu.

⁵ Výzkumné zprávy operacionalizaci *socioekonomického statusu* obvykle neposkytují, proto nelze jednoznačně stanovit, kterými proměnnými byl socioekonomický status v jednotlivých empirických šetřeních vymezen.

statusem jsou při výběru střední školy aktivnější a volbu další vzdělávací a profesní dráhy nechávají na svých dětech⁶ méně často než rodiče s nižším socioekonomickým statusem (David, West, Ribbens, 1994). Volba další vzdělávací a profesní dráhy je podle těchto rodičů příliš důležitá na to, aby byla zcela ponechána na dětských preferencích. Rodiče hovoří o naivních, důvěřivých dětech, které potřebují být chráněny před špatnými vlivy nebo rozhodnutími. Typickou strategií rodičů s vyšším socioekonomickým statusem je limitace výběru, vytvoření užšího seznamu škol, ze kterých si může dítě samo zvolit. V oblasti volby další vzdělávací a profesní dráhy vykazují rodiče s vyšším socioekonomickým statusem vysokou míru kontroly, maskovanou možností demokratického rozhodování (Reay, Ball, 1998).

Rodiče s nižším socioekonomickým statusem se nesnaží aktivně ovlivňovat budoucnost svých dětí a při volbě další vzdělávací a profesní dráhy jim ponechávají vysokou míru autonomie. Jednou z možných příčin může být skutečnost, že u těchto rodičů je v otázkách volby další vzdělávací a profesní dráhy častěji patrná nerozhodnost či nejistota a většina z nich se necítí být pro tuto úlohu připravena (Reay, Ball, 1998). Navíc považují své děti za experty s adekvátními kompetencemi k tomu, aby se na konci základní školy rozhodly o své další vzdělávací a profesní dráze samostatně (srov. Katrňák, 2004).

Badatelé se podle Šmídové, Janouškové a Katrňáka (2008) shodují na významu rodinného prostředí pro rozvoj či potlačení vzdělanostních aspirací žáků, které s volbou další vzdělávací a profesní dráhy úzce souvisejí. Katrňák (2006) ordinální logistickou regresí zjistil, co podmiňuje rozdílné vzdělanostní aspirace žáků v české populaci. Na vzdělanostní aspirace působí socioekonomický status rodičů, kulturní zázemí rodiny, vzdělávací zdroje v rodině, a především důraz, který rodiče kladou na vysokoškolské vzdělání. Platí, že čím vyšší je zaměstnanecký status a vzdělání rodičů, tím vyšší jsou vzdělanostní aspirace jejich dětí, přičemž vzdělání matky působí na vzdělanostní aspirace dětí silněji než vzdělání otce. Např. Drnáková (2007) analyzovala data získaná od žáků 9. ročníků základních škol, kteří se zúčastnili šetření PISA 2003 (pozn. autora: velikost testovaného výběrového souboru nebyla ve výzkumné zprávě uvedena). Žáci, kteří měli univerzitně vzdělané rodiče, častěji na konci základní školy volili vzdělávání na gymnáziu a žáci, jejichž rodiče měli nižší vzdělání, si podávali přihlášky na obory ukončené výučním listem.

Problematika formování vzdělanostních aspirací je podle Šmídové, Janouškové a Katrňáka (2008) složitější. Matějí, Smith a Basl (2008) upozorňují na přesun těžiště z přímého na nepřímý vliv socioekonomického statusu

⁶ Pojem *dítě* v textu označuje sociální roli, nikoliv ontogenetické stadium.

výchozí rodiny na vzdělanostní aspirace žáků. Vše nasvědčuje tomu, že se působení socioekonomického statusu na vzdělanostní aspirace odehrává nepřímo přes kognitivní schopnosti žáků a prostřednictvím významu, který žáci a jejich rodiče přikládají vzdělání. Vzdělanostní aspirace jsou podmíněny také genderovými a demografickými charakteristikami žáků (Katrňák, 2006) a vnímanou osobní účinností (Boxer et al., 2011).

Důležitými faktory rodinného prostředí, které se promítají do volby další vzdělávací a profesní dráhy, jsou podle Penickové a Jepsena (1992) biogenetické faktory – pohlaví, schopnosti a temperament rodičů. Dalšími jsou struktura a velikost rodiny a z toho vyplývající aspekty mateřského, otcovského a sourozeneckého působení (srov. Pałoś, Drobot, 2010; Crouter, McHale, 1993).

Podle empirických poznatků jsou při kariérovém rozhodování ve většině případů angažováni oba rodiče (West et al., 1995). Otto (2000) u amerických žáků nižších ročníků středních škol ($N = 362$) však zjistil, že v momentě, kdy si začali vytvářet plány o další vzdělávací a profesní dráze, matky jim byly více nápomocny než otcové. Barberová (1994) na vzorku amerických adolescentů ($N = 748$) empiricky prokázala, že děti nevyhledávají rady otců ohledně plánů do budoucnosti příliš často. Gorard (1997) došel při zkoumání volby nižší střední školy u žáků ve věku 11–12 let žijících v britském Walesu ($N = 1\,300$) k závěru, že matky jsou aktivnější spíše v počáteční fázi rozhodovacího procesu, zatímco otcové se angažují později, v rámci procesu verifikace prvotního rozhodnutí. Kniveton (2004) dospěl naopak k poznatku, že britské žáky ve věku 14–18 let ($N = 348$) při volbě další vzdělávací a profesní dráhy nejvíce ovlivňují rodiče stejného pohlaví (chlapce ovlivňuje otec a dívky matka) a až následně rodiče opačného pohlaví.

Ze zahraničních studií plyne, že žáci žijící po rozvodu pouze v péči matky mají nižší vzdělanostní aspirace (Park, 2008; zjištěno na vzorku 2 000 korejských žáků 9. ročníků) a dosahují nižšího vzdělání než jejich vrstevníci z úplných rodin (Rodgers, Rose, 2002; zjištěno na vzorku 2 144 adolescentů 7.–11. ročníku žijících v metropolitních městech na jihovýchodě Spojených států amerických). Vzdělanostní aspirace u kanadské populace adolescentů ve věku 13–20 let ($N = 3\,432$) zjišťovaly Gargová, Melansonová a Levinová (2007). Dosažení vysokoškolského stupně vzdělání udávalo jako svůj cíl pouze 31 % chlapců a 35 % dívek z rozvedených rodin. Jedinci žijící v úplné rodině vykazovali vyšší vzdělanostní aspirace – vysokoškolské vzdělání chtělo získat 40 % chlapců a 45 % dívek. K obdobnému závěru dospěli Šmídová, Janoušková a Katrňák (2008) analýzou souboru dat PISA-L získaných od českých žáků 9. ročníků základních škol ($N = 2\,467$). Skutečnost, že žáci

vyrůstají v úplné rodině, zvyšuje šance na vyšší vzdělanostní aspirace o 57 % u chlapců a o 70 % u dívek.

Specifickou roli v procesu volby další vzdělávací a profesní dráhy zastávají také sourozenci, jejichž obecný význam je reflektován v teorii sourozeneckých konstelací (srov. Leman, 2008). Sourozenci jsou zdrojem výzvy a konkurence, prostředkem ke srovnávání schopností a utváření profesní identity (Altman, 1997). Zajímavé je rovněž zjištění, že děti narozené jako první v rodině jsou více ovlivněny matkou a otcem, kdežto děti narozené druhé nebo třetí v pořadí jsou více ovlivněny svými sourozenci. Tuckerová, Barberová a Ecclesová (2001) na základě empirických dat od michiganských adolescentů s průměrným věkem 18 let ($N = 639$) dokládají, že starší sourozenci představují důležitý zdroj informací o středních školách a faktor ovlivňující formování budoucích kariérových plánů mladších sourozenců. Poněvadž pro některé žáky mohou být rozhovory s rodiči emocionálně náročné, dávají při řešení otázek volby další vzdělávací a profesní dráhy přednost svým sourozencům. Ti se tak stávají významným partnerem při řešení životních problémů, plánování a poskytují potřebnou emocionální podporu (Seginer, 1998). V rodinách s rozvedenými rodiči starší sourozenci často přebírají rodičovskou roli (Weiss, 1979). Hlaďo (2013) však u českých žáků 9. ročníků základních škol ($N = 779$) neprokázal, že by v neúplných rodinách byla při volbě další vzdělávací a profesní dráhy role chybějícího rodiče substituována sourozenci.

2.2 *Vliv rodinných procesů na volbu další vzdělávací a profesní dráhy*

Druhý pohled na sledovanou problematiku představují rodinné procesy. Na žáky při volbě další vzdělávací a profesní dráhy působí chování a přístup rodičů, interakce, komunikace a vzory v rodině. Výzkumníci svoji pozornost věnují také působení stylů výchovy a stylů rodičovské péče (srov. Palladino Schultheiss, 2007). Young, Friesen a Dillaboughová (1991) výzkumem u kanadských rodičů ($N = 123$) a jedinců v rané dospělosti ($N = 156$) zjistili, že rodiče ovlivňují kariérový vývoj svých potomků otevřenou komunikací v rodině, aktivním zapojením v životě dětí, rozvojem jejich zodpovědnosti, podporou autonomie a poskytováním specifických rad a pomoci.

Roeová (1956) se domnívá, že rozhodující vliv na kariérové chování a rozhodování má místo dítěte v emocionální struktuře rodiny. Rodinné procesy významně ovlivňují sebepoznávání žáků, poznávání světa práce a vzdělávání. Hodnoty a postoje ke škole a práci, vzdělanostní aspirace a profesní cíle utvářené v rodině mají dlouhodobý dopad na kariérový vývoj, rozhodování a plány (srov. Lankard, 1995). Někteří autoři tvrdí, že fungování rodiny,

emocionální podpora, interakce, komunikace a vzory v rodině mají na volbu další vzdělávací a profesní dráhy žáků významnější vliv než struktura rodiny, vzdělání rodičů a jejich zaměstnanecký status (srov. Trusty, Watts, Erdman, 1997).

Sdílením pracovních příběhů a modelováním pracovního chování zprostředkovávají rodiče svým dětem svět práce. Děti se učí také z chování rodičů při práci a tím, jakým způsobem rodiče o práci mluví (srov. Palladino Schultheiss et al., 2005; Galinsky, 2000; Lankard, 1995; DeRidder, 1990). Kupříkladu Isaacson a Brown (2000) uvádí, že rodiče mohou aktivně utvářet názor dětí na práci a kariéru a že postoje rodičů k různým profesím jsou nástrojem k vytváření stereotypů, které děti o profesích mají. Rodiče jako každodenní vzory předávají svým potomkům kulturní vzorce, postoje ke vzdělávání, práci a jednotlivým povoláním, sdělují jim svá očekávání a představy o jejich vzdělávací a profesní budoucnosti (srov. Small, McClean, 2002). Wantrubová a Vozárová (2013) u slovenských žáků 9. ročníků z Prešovského kraje ($N = 1381$) prokázaly, že vzor blízkých lidí ovlivňuje rozhodování o další vzdělávací a profesní dráze u téměř poloviny žáků (49 %). Flouriová a Buchananová (2002) na vzorku z 722 britských adolescentů (14–18 let) zjistily, že žáci, jejichž rodiče pro ně představují pozitivní vzory, vykazují vyšší úroveň kariérové zralosti. Působení rodičů však není jednostranné. Rodina je systémem, v němž se jednotlivé subjekty ovlivňují navzájem (Kuczynski, Lollis, Koguchi, 2003).

Kvalita vztahů mezi rodiči a dítětem v období adolescence ovlivňuje řadu poznávacích procesů souvisejících s kariérovým vývojem a rozhodováním o další vzdělávací a profesní dráze. Krackeová (1997) u německých žáků 9. ročníků ($N = 236$) zjistila, že kladné postoje rodičů k dětem a jejich zájem o ně pozitivně korelují s poznáváním atributů významných pro racionální rozhodování o další vzdělávací a profesní dráze. Příznivé interakce a vazby v rodině vedou k vyšší míře samostatnosti žáků a podstupování rizik při poznávání světa práce a sféry vzdělávání (Altman, 1997; Ketterson, Blustein, 1997). Žáci, kterým nebyla rodiči v dětství poskytnuta adekvátní emocionální podpora, jsou při volbě další vzdělávací a profesní dráhy nerozhodní (Chope, 2005). Kerka (2000) v této souvislosti uvádí, že absence rodičovské podpory, vedení a povzbuzení může vést u jedince k ustrnutí, neschopnosti rozvíjet a sledovat specifické vzdělávací a profesní cíle. Naopak výsledky německé studie Silbereisena, Vondraceka a Bergové (1997) u adolescentů ve věku 13–19 let ($N = 1674$) ukazují, že žáci, kterým rodiče poskytují adekvátní pomoc, dospívají k rozhodnutí o další vzdělávací a profesní dráze dříve než žáci z rodin, kde rodiče do rozhodovacího procesu nejsou zapojeni. Také Katrňák (2004) ve své kvalitativní studii uskutečněné v českých rodinách ($N = 17$) na

konkrétních příkladech ukázal, že upřímný zájem rodičů o dítě má kladný vliv na rozhodování o volbě další vzdělávací a profesní dráhy.

K zajímavému poznatku dospěly Palošová a Drobotová (2010) u rumunských žáků středních škol ($N = 60$). Rodiče při volbě další vzdělávací a profesní dráhy svým dětem raději poskytují psychosociální pomoc v podobě povzbuzování a podpory jejich rozhodnutí prostřednictvím diskusí, v nichž mj. projevují zájem o směřování a aktivity svého potomka, než aby své rodičovské úsilí věnovali činnostem, které by rozhodování dítěte usnadnily (např. poskytováním informačních materiálů, účastí na informačních akcích, testováním studijních předpokladů). Podle jmenovaných autorek to může být zapříčiněno vysokou časovou investicí, neboť rodiče by museli nejprve sami získat potřebné informace a materiály a se svými potomky absolvovat různé organizované akce. Ve shodě s dalšími výzkumy Palošová a Drobotová (2010) zjistily, že oba typy podpory svým dětem poskytují spíše matky, které jsou v rozhodovacím procesu celkově více angažovány (srov. Tucker, Barber, Eccles, 2001).

3 Ostatní sociální vlivy působící na volbu další vzdělávací a profesní dráhy žáků

Dalším tématem, které se objevuje ve výzkumech volby další vzdělávací a profesní dráhy, je **působení vrstevníků** na žáky. Důkazy potvrzující jejich vliv jsou zastoupeny v menší míře než u rodičů a rodiny. Spolu s uvolňováním závislosti žáků na rodičích probíhá začleňování do skupiny vrstevníků (Čáp, Mareš, 2007). Výzkumy ukazují, že vrstevníci hrají prvořadou roli především v oblasti poskytování informací nezbytných pro rozhodování o další vzdělávací a profesní dráze (srov. Taylor, 1992). Smetáčková et al. (2005) prostřednictvím retrospektivních rozhovorů se studujícími středních škol ($N = 39$) zjistili, že kamarádi či vrstevníci jsou zdrojem především neformálních informací o budoucí střední škole. V těchto případech se jedná obvykle o starší kamarády, kteří navštěvovali vzdělávací instituci, o niž daný žák projevil zájem. Beinke (2006) upozornil, že informace předávané vrstevníky mohou přinášet zkreslený obraz vzdělávacího systému a světa práce.

Autoři studie *Berufswahl in Hamburg 2006* (Berufswahl, 2006) došli k závěru, že žáci kladně hodnotí vrstevníky jako zdroj nejen informací, ale i sebepoznávání a zpětné vazby při zvažování svých silných a slabých stránek vzhledem ke vzdělávání a profesní budoucnosti. Vztahy s vrstevníky orientovanými na úspěch kladně korelují s vyššími vzdělanostními a profesními aspiracemi (Plucker, 1998). Podle Beinkeho (2006) lze pozitivní vliv vrstevníků spatřovat rovněž ve stabilizaci emocí žáků v období nejistoty, které je

s volbou další vzdělávací a profesní dráhy spojeno. Hlad'o (2009) v případové studii ($N = 8$) zjistil, že žáci při volbě další vzdělávací a profesní dráhy využívají rozhovory se svými kamarády jako jednu z abreaktivních metod. Žáci kamarádům při volbě další vzdělávací a profesní dráhy otevřeně sdělují, co je trápí, a snaží se u nich nalézt útěchu a porozumění. Sdílení osobních problémů ve vrstevnické skupině má ještě další důležitý význam, neboť se jím žáci ujišťují, že při svém rozhodování postupují správně (srov. Shumba, Naong, 2012). Kamarádská a pečovatelská role vrstevníků vzrůstá u žáků z neúplných rodin (Garg, Melanson, Levin, 2007). Hlad'o (2013) prostřednictvím ohniskových skupin se žáky 9. ročníků základních škol ($N = 37$) dospěl k zajímavému poznatku. Žáci, když potřebují probrat se svými kamarády otázky spojené s volbou další vzdělávací a profesní dráhy, upřednostňují komunikaci *face-to-face* před komunikací prostřednictvím sociálních sítí. Role kamarádů, s nimiž jsou v přímé interakci, je v tomto rozhodovacím procesu tedy stále dominantní.

Diskutovanou otázkou je **úloha učitelů a kariérových poradců** při rozhodování žáků o další vzdělávací a profesní dráze. Zahraniční výzkumy zdůraznily marginální vliv učitelů (Harris, 1992), kariérových poradců (Lawrence, 1992) a kariérové výchovy a poradenství obecně (Bates, 1990). Žáci obvykle řadí vliv učitelů a poradenských pracovníků na volbu další vzdělávací a profesní dráhy za rodinu nebo vrstevníky a jejich pomoc hodnotí jako méně přínosnou (Metheny, McWhirter, O'Neil, 2008). V českém prostředí je popsána situace analogická (srov. Hlad'o, 2013; Šťastnová, Drahoňovská, 2012; Hlad'o, Drahoňovská, 2012; Friedmann, 2011; Trhlíková, Vojtěch, Úlovcová, 2008). Objevují se však výzkumy, které tento fakt nepodporují. Uvést můžeme výzkum prezentovaný v disertační práci Ďurišové (2014), z něhož vyplynulo, že pedagogičtí pracovníci základní školy sehrávají při volbě další vzdělávací a profesní dráhy důležitou roli. Pro 28 % žáků představovali pedagogové školy významný zdroj kariérových informací a 35 % žáků vnímalo pedagogické pracovníky jako osoby, které jim při rozhodování o další vzdělávací a profesní dráze pomohly.

Přestože empirické poznatky nejsou příliš povzbudivé, podpora kariérového poradenství a kariérové výchovy je pro žáky důležitá, neboť rozvíjí schopnosti žáka budovat svůj sebeobraz, poznat své silné stránky, zájmy, využívat informační zdroje o školách, povoláních a pracovních příležitostech, zvládat strategii rozhodování tak, aby si vybral tu oblast další vzdělávací a profesní dráhy, která ho baví a pro kterou má dostatečné předpoklady (Wantrubová, Vozárová, 2013). Důležitost formálních intervencí empiricky potvrdili ve svém experimentu Hirschi a Läge (2008) u švýcarských adolescentů ve věku 12–16 let ($N = 334$). Podle jejich zjištění program profesní orientace, kterým

zkoumaní žáci prošli, vedl k rozvoji schopnosti rozhodovat se, plánovat a získávat informace důležité pro volbu další vzdělávací a profesní dráhy, k budování profesní identity a celkově k růstu kariérové zralosti. Důležité je zjištění, že intervence měla pozitivní efekt na všechny žáky, bez ohledu na jejich demografické charakteristiky.

4 Diskuse a závěr

Žáci se domnívají, že se o další vzdělávací a profesní dráze rozhodují především sami, nezávisle na rodičích a jiných osobách ze sociálního okolí. Hodnocení vlastního vlivu při rozhodování o další vzdělávací a profesní dráze reprezentuje subjektivní pohledy žáků a k uvedenému poznatku je třeba přistupovat velmi obezřetně. V období adolescence dochází k odmítání pečovatelské role rodičů, a jak připomíná Macek (2003), v případě rodiny dominuje často snaha o zrovnoprávnění vlastní pozice. Naskýtají se i další možná vysvětlení. Smetáčková et al. (2005, s. 65) u žáků zjistili specifické pojmání vlivu rodičů. Pro žáky představuje příznání rodičovského vlivu popření vlastního přání a podřízení se jejich rozhodnutí. Pojem vliv pro ně neobsahuje zprostředkování znalostí nebo souhlas s určitým rozhodnutím či jeho podporu. Domníváme se, že v důsledku uvedených argumentů mohou ve výzkumech někteří žáci svoji roli při volbě další vzdělávací a profesní dráhy vědomě či nevědomě nadhodnocovat. Touhu žáků po vlastní autonomii při rozhodování o další vzdělávací a profesní dráze však nelze z psychologického hlediska vnímat jako nežádoucí. Tato skutečnost má velký význam pro plánování a zahájení cílově zaměřeného jednání a je jedním z nejdůležitějších faktorů, které žáky vedou k formování zodpovědného chování ve vztahu k vlastní vzdělávací a profesní budoucnosti (srov. Macek, 2003).

Na druhé straně – v situaci nerozhodnosti – mají žáci tendenci vyhledávat nebo respektovat rady a pomoc ve svém okolí. Toto dilema mezi autonomií a závislostí žáků dokládají také dřívější výzkumy provedené v českém prostředí (srov. Walterová, Greger, 2009). Nejvlivnějšími osobami ze sociálního okolí žáků, které působí na jejich rozhodování o další vzdělávací a profesní dráze, jsou rodiče, a to navzdory snaze žáků rodičovskou roli bagatelizovat (srov. White, 2007; Whiston, Keller, 2004). Někteří odborníci jsou ale přesvědčeni, že role rodiny při rozhodování o další vzdělávací a profesní dráze dětí slábne, přičemž vzrůstá působení nerodinných vlivů na úkor původně velmi silných rodinných tlaků. Výzkumy dokládají, že význam rodičů se sice mění, ale v zásadě neklesá (srov. Hlad'o, 2012; Adams, Berzonsky, 2003). Rodina je stále považována za instituci, která v procesu volby další vzdělávací a profesní dráhy plní nebo by měla plnit nejvýznamnější roli.

Matky se jeví být na základě empirických důkazů v záležitostech volby další vzdělávací a profesní dráhy více angažovány nežli otcové. Ústřední postavení matek, co se týče žáků, kteří vyhledávají radu ohledně volby další vzdělávací a profesní dráhy, může být výsledkem toho, že děti obecně tráví více času v péči matky než v otce a více času v přímé interakci s matkou nežli s otcem (Coltrane, Adams, 2001; Bryant, Zick, 1996). V posledních letech však můžeme sledovat nově vzniklý trend, kdy rodičovství je u mužů v řadě případů daleko více uvědomělé a nezřídka dochází v rodině k přerozdělení původně tradičních rolí. Muž přebírá funkci pečovatele a matka se stává živitelkou rodiny (Masáková, 2011). Ačkoliv by se mohlo na první pohled zdát, že zkoumání vlivu rodičů podle pohlaví není důležité, výzkum genderových aspektů volby další vzdělávací a profesní dráhy Smetáčkové (2009) potvrzuje přenos rodinného modelu a rolí přisuzovaných mužům či ženám do tohoto rozhodování. Posuzování vhodnosti budoucí vzdělávací a profesní dráhy prochází filtrem genderových stereotypů a má skrytý potenciál zablokovat rozhodnutí o studiu určitého oboru vzdělání či typu vzdělávacího programu, což ve svých důsledcích může vést k chybným rozhodnutím, která znamenají nevyužití potenciálu jednotlivých žáků a reprodukci určitého typu nerovností.

Na základě analýzy a syntézy dostupných teoretických a empirických zdrojů můžeme vyvodit závěr, že pokud spolu rodina tráví přiměřené množství času, který je naplněn emocionální podporou, komunikací o problémech, potřebách a budoucnosti dítěte, mohou rodiče příznivě ovlivňovat sebepoznávání a sebehodnocení svých potomků, jejich poznávání světa práce a vzdělávacího systému a sloužit jako efektivní zdroj rad, informací, pomoci a vzorů v této oblasti.

Vzhledem k tomu, že adolescenti obvykle tráví s rodiči méně času než mladší děti (Galinsky, 2000), příležitostí pro diskuse rodičů a dětí o záležitostech volby další vzdělávací a profesní dráhy nabízí mladší školní věk více než časná a střední adolescence. Z tohoto důvodu je třeba klást důraz na kariérové poradenství a kariérovou výchovu na základních školách, aby přípravou na volbu další vzdělávací a profesní dráhy prošla celá populace žáků. Žáci potřebují aktuální a objektivní informace o světě práce, jednotlivých povoláních a adekvátní znalosti vzdělávacího systému. Kromě informování je nezbytné u žáků rozvíjet informační gramotnost. Žáci by měli být systematicky vedeni k tomu, aby věděli, které informace jsou pro volbu další vzdělávací a profesní dráhy důležité, kde je možné informace získat a jak je kriticky hodnotit. Žáci by dále měli dosáhnout dostatečného stupně sebepoznání, měli by se naučit uplatňovat rozhodovací strategie při hledání kompromisu mezi vlastními přáními a reálnými možnostmi na trhu práce, plánovat si vzdělávací

a profesní dráhu, hodnotit svůj růst a úspěch. Potřebný je rovněž rozvoj sociálně-psychologických kompetencí. Základní škola by však měla žákům především pomoci splnit nejdůležitější vývojovou úlohu v předprofesním období – naučit se přebírat zodpovědnost za jejich vzdělávání a směřování vlastní kariéry.

Přestože jsme v přehledové studii prezentovali množství poznatků o volbě další vzdělávací a profesní dráhy, musíme konstatovat, že jsme postihli jen nepatrnou část velice komplexní problematiky. Volba další vzdělávací a profesní dráhy je konkrétním a jedinečným procesem, jenž je ovlivňován nejenom osobami ze sociálního okolí žáka, ale i jeho věkem, pohlavím, osobnostními charakteristikami, sebepojetím, zájmy, hodnotami, znalostmi a dovednostmi, fyzickými atributy, zdravotním stavem a handicapem, prostředím, podmínkami, v nichž žije, a řadou dalších kontextuálních nebo procesuálních vlivů (srov. Watson, McMahon, 2007; Patton, McMahon, 2006). Domníváme se, že svým malým podílem jsme syntézou dosavadních poznatků o sociálních vlivech působících při volbě další vzdělávací a profesní dráhy přispěli ke kumulaci vědění o daném tématu a přinesli podněty k dalšímu výzkumu.

Literatura

- ADAMS, G. R., BERZONSKY, M. D. (Eds.). 2003. *Blackwell Handbook of Adolescence*. Oxford: Blackwell Publishing. 678 p. ISBN 0-631-21919-6.
- ALTMAN, J. H. 1997. Career Development in the Context of Family Experiences. In FARMER, H. (Ed.). *Diversity and Women's Career Development: From Adolescence to Adulthood*. Thousand Oaks, California: Sage Publications, pp. 229-242. ISBN 978-0-7619-0490-8.
- ANDERSON, S., ET AL. 2004. *17 in 2003 – Scotland's Young People: Findings from the Scottish School Leavers Survey* [online]. c2004, poslední revize 3. 12. 2004 [cit. 2012-09-14]. Dostupné z: <http://dera.ioe.ac.uk/5617/1/0033791.pdf>
- ARNOLD, J., BUDD, R. J., MILLER, K. 1988. Young People's Perceptions of the Uses and Usefulness of Different Sources of Careers Help. *British Journal of Guidance and Counselling*, vol. 16, no. 1, pp. 83-90. ISSN 0306-9885. DOI: <http://dx.doi.org/10.1080/0306988808253542>
- BALCAR, J., HAVLENA, J., HLAĎO, P. 2011. *Zvolil jsem si techniku. Proč? Faktory výběru studijního oboru a střední školy žáky základních škol v Moravskoslezském kraji*. Brno: Mendelova univerzita v Brně. 118 s. ISBN 978-80-7375-484-6.
- BARBER, B. L. 1994. Support and Advice From Married and Divorced Fathers: Linkages to Adolescent Adjustment. *Family Relations*, vol. 43, no. 4, pp. 433-438. ISSN 0197-6664.
- BATES, I. 1990. The Politics of Career Education and Guidance: A Case for Scrutiny. *British Journal of Guidance and Counselling*, vol. 18, no. 1, pp. 66-83. ISSN 1469-3534. DOI: <http://dx.doi.org/10.1080/03069889008259693>

- BEINKE, L. 2006. Der Einfluss von Peer Groups auf das Berufswahlverhalten von Jugendlichen. In BLEY, N., RULLMANN, M. (Eds.). *Übergang Schule und Beruf: Aus der Praxis für die Praxis – Region Emscher-Lippe*. Recklinghausen: Wissenswertes für Lehrkräfte und Eltern, pp. 249–265. ISBN 978-2-9257-2443-5.
- Berufswahl in Hamburg 2006: Eine Umfrage unter Hamburger Schülerinnen und Schülern* [online]. c2006, poslední revize 24. 2. 2009 [cit. 2013-08-28]. Dostupné z: <http://www.schule-wirtschaft-hamburg.de/service/downloads/berufswahl-hamburg-2006.pdf>
- BOURDIEU, P. 1998. *Teorie jednání*. Praha: Karolinum. 179 s. ISBN 80-7184-518-3.
- BOXER, P., ET AL. 2011. Educational Aspiration-Expectation Discrepancies: Relation to Socioeconomic and Academic Risk-Related Factors. *Journal of Adolescence*, vol. 34, no. 4, pp. 609–617. ISSN 0140-1971. DOI: <http://dx.doi.org/10.1016/j.adolescence.2010.10.002>
- BRYANT, W. K., ZICK, C. D. 1996. Are we Investing Less in the Next Generation? Historical Trends in Time Spent Caring for Children. *Journal of Family and Economic Issues*, vol. 17, no. 3/4, pp. 365–392. ISSN 1058-0476. DOI: <http://dx.doi.org/10.1007/BF02265026>
- Co se v mládí naučíš...* Praha: Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta, 2001. 229 s. ISBN 80-7290-046-3.
- COLTRANE, S., ADAMS, M. 2001. Men's Family Work: Child-Centered Fathering and the Sharing of Domestic Labor. In HERTZ, R., MARSHALL, N. L. (Eds.). *Working Families: The Transformation of the American Home*. Berkeley: University of California Press, pp. 72–99. ISBN 978-0-5853-9164-9.
- CROUTER, A. C., MCHALE, S. M. 1993. The Long Arm of the Job: Influences of Parental Work on Childrearing. In LUSTER, T., OKAGAKI, L. (Eds.). *Parenting: An Ecological Perspective*. Hillsdale: Lawrence Erlbaum, pp. 179–202. ISBN 978-0-8058-0857-5.
- ČÁP, J., MAREŠ, J. 2007. *Psychologie pro učitele*. Praha: Portál. 655 s. ISBN 978-80-7367-273-7.
- DAVID, M., WEST, A., RIBBENS, J. 1994. *Mother's Intuition? Choosing Secondary Schools*. East Sussex: Falmer Press. 158 p. ISBN 978-0-7507-0286-7.
- DERIDDER, L. 1990. *The Impact of Parents and Parenting on Career Development*. Knoxville: Comprehensive Career Development Project. 12 p.
- DEVLIN, T., KNIGHT, B. 1990. *Public Relations and Marketing for Schools*. Essex: Longman Industry and Public Service Management. 168 p. ISBN 978-0-5820-7478-1.
- DOSEDLA, M. 2014. *Profesní orientace žáků s lehkou mentální retardací s akcentem na využití multimediálních výukových opor: studie na základě metody ohniskové skupiny a řízených rozhovorů s učiteli*. Brno: Masarykova univerzita. 175 s. ISBN 978-80-210-7285-5.
- DRNÁKOVÁ, L. 2007. *Determinants of Secondary School Choice in the Czech Republic*. Praha: Univerzita Karlova, Centrum pro ekonomický výzkum a doktorské studium. 59 p. ISBN 978-80-7343-140-2.
- ĐURIŠOVÁ, L. 2014. *Výchovné (kariérové) poradenství na základních školách se zaměřením na profesní orientaci a vliv školy na tuto orientaci: disertační práce*. Brno: Masarykova univerzita, Pedagogická fakulta. 250 s.

- FLOURI, E., BUCHANAN, A. 2002. The Role of Work-Related Skills and Career Role Models in Adolescent Career Maturity. *The Career Development Quarterly*, vol. 51, no. 1, pp. 36–43. ISSN 0889-4019. DOI: <http://dx.doi.org/10.1002/j.2161-0045.2002.tb00590.x>
- FORSTER, P. 1992. Whose Choice is it Anyway? *Managing Schools Today*, vol. 1, no. 6, pp. 36–37. ISSN 0968-1558.
- FOSKETT, N. H., HESKETH, A. J. 1997. Constructing Choice in Contiguous and Parallel Markets: Institutional and School Leavers' Responses to the New Post-16 Marketplace. *Oxford Review of Education*, vol. 23, no. 3, pp. 299–319. ISSN 0305-4985. DOI: <http://dx.doi.org/10.1080/0305498970230303>
- FRIEDMANN, Z. 2011. Motivy a okolnosti oboru u studentů středních odborných učilišť. In FRIEDMANN, Z., ET AL. *Profesní orientace žáků se speciálními vzdělávacími potřebami a jejich uplatnění na trhu práce*. Brno: Masarykova univerzita, s. 243–254. ISBN 978-80-210-5602-2.
- FRIEDMANN, Z., ET AL. 2011. *Profesní orientace žáků se speciálními vzdělávacími potřebami a jejich uplatnění na trhu práce*. Brno: Masarykova univerzita. 314 s. ISBN 978-80-210-5602-2.
- GALINSKY, E. 2000. *Ask the Children: The Breakthrough Study That Reveals How to Succeed at Work and Parenting*. New York: Quill. 416 p. ISBN 978-0-6881-7791-1.
- GARG, R., MELANSON, S., LEVIN, E. 2007. Educational Aspirations of Male and Female Adolescents from Single-Parent and Two Biological Parent Families: A Comparison of Influential Factors. *Journal of Youth and Adolescence*, vol. 36, no. 8, pp. 1010–1023. ISSN 0047-2891. DOI: <http://dx.doi.org/10.1007/s10964-006-9137-3>
- GOLDTHORPE, J. H. 2010. Class Analysis and Reorientation of Class Theory: The Case of Persisting Differentials in Education Attainment. *The British Journal of Sociology*, vol. 61, no. 1, pp. 311–335. ISSN 1468-4446. DOI: <http://dx.doi.org/10.1111/j.1468-4446.2009.01248.x>
- GORARD, S. 1997. *School Choice in an Established Market*. Hants: Ashgate Publishing. 271 p. ISBN 1-84014-106-9.
- GÖRTZ-BROSE, K., HÜSER, H. 2006. Zum Einfluss von Eltern auf das Berufswahlverhalten von Jugendlichen. In BLEY N., RULLMANN, M. (Eds.). *Übergang Schule und Beruf: Aus der Praxis für die Praxis – Region Emscher-Lippe*. Recklinghausen: Wissenswertes für Lehrkräfte und Eltern, pp. 277–294. ISBN 978-2-9257-2443-5.
- GREGER, D. 2006. Vzdělanostní nerovnosti v teoretické reflexi. In MATĚJŮ, P., STRAKOVÁ, J., ET AL. *(Ne)rovné šance na vzdělání: vzdělanostní nerovnosti v České republice*. Praha: Academia, s. 21–41. ISBN 80-200-1400-4.
- HARRIS, S. A. 1992. Career on the Margins? The Position of Career Teachers in Schools. *British Journal of Sociology of Education*, vol. 13, no. 2, pp. 163–176. ISSN 0142-5692. DOI: <http://dx.doi.org/10.1080/0142569920130202>
- HIRSCHI, A., LÄGE, D. 2008. Increasing the Career Choice Readiness of Young Adolescents: An Evaluation Study. *International Journal for Educational and Vocational Guidance*, vol. 8, no. 2, pp. 95–110. ISSN 1573-1782. DOI: <http://dx.doi.org/10.1007/s10775-008-9139-7>

- HIRSCHI, A., NILES, S. G., AKOS, P. 2011. Engagement in Adolescent Career Preparation: Social Support, Personality and the Development of Choice Decidedness and Congruence. *Journal of Adolescence*, vol. 34, no. 1, pp. 173–182. ISSN 0140-1971. DOI: <http://dx.doi.org/10.1016/j.adolescence.2009.12.009>
- HLAĎO, P. 2009. *Volba další vzdělávací dráhy žáků základních škol v kontextu rodiny: disertační práce*. Brno: Masarykova univerzita, Pedagogická fakulta. 230 s. Školitel Zdeněk Friedmann.
- HLAĎO, P. 2010. Vliv sociálního okolí na kariérové rozhodování žáků při přechodu do vyššího sekundárního vzdělávání. *Pedagogická orientace*, roč. 20, č. 3, s. 66–81. ISSN 1211-4669.
- HLAĎO, P. 2012. *Profesní orientace adolescentů: poznatky z teorií a výzkumů*. Brno: Konvoj. 140 s. ISBN 978-80-7302-164-1.
- HLAĎO, P. 2013. *Rozhodování žáků absolventských ročníků základních škol o další vzdělávací a profesní dráze*. Brno: Mendelova univerzita v Brně. 44 p. ISBN 978-80-7375-874-5.
- HLAĎO, P., DRAHOŇOVSKÁ, P. 2012. *Rozhodování žáků základních a středních škol o dalším studiu a práci v pohledu žáků i jejich rodičů*. Praha: Národní ústav pro vzdělávání. 44 s.
- HOU, Z., LEUNG, S. A. 2011. Vocational Aspiration of Chinese High School Students and Their Parents' Expectations. *Journal of Vocational Behavior*, vol. 79, no. 2, pp. 349–360. ISSN 0001-8791. DOI: <http://dx.doi.org/10.1016/j.jvb.2011.05.008>
- CHOPE, R. C. 2005. Qualitatively Assessing Family Influence in Career Decision Making. *Journal of Career Assessment*, vol. 13, no. 4, pp. 395–414. ISSN 1069-0727. DOI: <http://dx.doi.org/10.1177/1069072705277913>
- ISAACSON, L. E., BROWN, D. 2000. *Career Information, Career Counseling, and Career Development*. 7th edition. San Francisco: Jossey-Bass. 526 p. ISBN 978-0-2053-0650-3.
- JARKOVSKÁ, L., ET AL. 2010. *S genderem na trh: rozhodování o dalším vzdělání patnáctiletých*. Praha: Sociologické nakladatelství. 220 s. ISBN 978-80-7419-030-8.
- KATRŇÁK, T. 2004. *Odsouzení k manuální práci: vzdělanostní reprodukce v dělnické rodině*. Praha: Slon. 190 s. ISBN 80-86429-29-6.
- KATRŇÁK, T. 2006. Faktory podmiňující vzdělanostní aspirace žáků devátých tříd základních škol v České republice. In MATĚJŮ, P., STRAKOVÁ, J., ET AL. (Ne)rovnné šance na vzdělání: vzdělanostní nerovnosti v České republice. Praha: Academia, s. 173–193. ISBN 80-200-1400-4.
- KERKA, S. 2000. *Parenting and Career Development* [online]. c2000, poslední revize 20. 12. 2011 [cit. 2013-05-21]. Dostupné z: <http://www.eric.ed.gov/PDFS/ED440251.pdf>
- KETTERSON, T. U., BLUSTEIN, D. L. 1997. Attachment Relationships and the Career Exploration Process. *The Career Development Quarterly*, vol. 46, no. 2, pp. 167–178. ISSN 0889-4019. DOI: <http://dx.doi.org/10.1002/j.2161-0045.1997.tb01003.x>
- KNIVETON, B. H. 2004. The Influences and Motivations on Which Students Base Their Choice of Career. *Research in Education*, vol. 72, pp. 47–57. ISSN 0034-5237.
- KRACKE, B. 1997. Parental Behaviors and Adolescents' Career Exploration. *The Career Development Quarterly*, vol. 45, no. 4, pp. 341–350. ISSN 0889-4019. DOI: <http://dx.doi.org/10.1002/j.2161-0045.1997.tb00538.x>

- KUCZYNSKI, L., LOLLIS, S., KOGUCHI, Y. 2003. Reconstructing Common Sense: Metaphors of Bidirectionality in Parent–Child Relations. In KUCZYNSKI, L. (Ed.). *Handbook of Dynamics in Parent–Child Relations*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications, pp. 421–437. ISBN 978-0-7619-2364-0.
- LANKARD, B. A. 1995. Family Role in Career Development. *ERIC Digest*, vol. 164, pp. 1–7.
- LAWRENCE, D. 1992. The Career Officer: A Marginalised Member of the Education Family? *School Organisation*, vol. 12, no. 1, pp. 99–111. ISSN 0260-1362. DOI: <http://dx.doi.org/10.1080/0260136920120110>
- LEMAN, K. 2008. *Sourozenecké konstelace*. Praha: Portál. 223 s. ISBN 978-80-7367-507-3.
- MAČEK, P. 2003. *Adolescence*. Praha: Portál. 144 s. ISBN 80-7178-747-7.
- MASÁKOVÁ, V. 2011. Psychologický pohled na vývoj rodiny a potřeby dětí. In *Rodiče, děti a jejich problémy: sborník studií*. Praha: Sdružení Linka bezpečí, s. 25–33. ISBN 978-80-904920-1-1.
- MATĚJŮ, P., SMITH, M. L., BASL, J. 2008. Rozdílné mechanismy – stejné nerovnosti: změny v determinaci vzdělanostních aspirací mezi roky 1989 a 2003. *Sociologický časopis*, roč. 44, č. 2, s. 371–399. ISSN 0038-0288.
- MCKNIGHT, M. A. 2009. Career Orientation Decision of Rural High School Students: A Case Study. *The Journal of Human Resource and Adult Learning*, vol. 5, no. 2, pp. 1–11. ISSN 1817-2105.
- METHENY, J., MCWHIRTER, E. H., O'NEIL, M. E. 2008. Measuring Perceived Teacher Support and Its Influence on Adolescent Career Development. *Journal of Career Assessment*, vol. 16, no. 2, pp. 218–237. ISSN 1069-0727. DOI: <http://dx.doi.org/10.1177/1069072707313198>
- ONUOHA, U. D., JOYE, S. O., UWANNAH, N. C. 2013. Awareness and Use of Career Information Sources among Secondary School Students in Selected Schools in Ikene Local Government Area of Ogun State, Nigeria. *Research on Humanities and Social Sciences*, vol. 3, no. 9, pp. 15–20. ISSN 2222-1719.
- OTTO, L. B. 1995. *Helping Your Child Choose a Career*. Montreal: Jist Works. 342 p. ISBN 978-1-5637-0184-9.
- OTTO, L. B. 2000. Youth Perspectives on Parental Career Influence. *Journal of Career Development*, vol. 27, no. 2, pp. 111–118. ISSN 0894-8453. DOI: <http://dx.doi.org/10.1177/089484530002700205>
- PALLADINO SCHULTHEISS, D. E. 2005. Career Development in Middle Childhood: A Qualitative Inquiry. *The Career Development Quarterly*, vol. 53, no. 3, pp. 246–262. ISSN 0889-4019. DOI: <http://dx.doi.org/10.1002/j.2161-0045.2005.tb00994.x>
- PALLADINO SCHULTHEISS, D. E. 2007. Career Development in the Context of Children's and Adolescents' Relationships. In SKORIKOV, V. B., PATTON, W. (Eds.). *Career Development in Childhood and Adolescence*. Rotterdam, Taipei: Sense Publishers, pp. 169–180. ISBN 978-9-0879-0159-2.
- PALOŞ, R., DROBOT, L. 2010. The Impact of Family Influence on the Career Choice of Adolescents. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, vol. 2, no. 2, pp. 3407–3411. ISSN 1877-0428. DOI: <http://dx.doi.org/10.1016/j.sbspro.2010.03.524>

- PARK, H. 2008. Effects of Single Parenthood on Educational Aspiration and Student Disengagement in Korea. *Demographic Research*, vol. 18, no. 13, pp. 377-408. ISSN 1435-9871. DOI: <http://dx.doi.org/10.4054/DemRes.2008.18.13>
- PATTON, W., MCMAHON, M. (1999). *Career Development and System Theory: A New Relationship*. Pacific Grove, CA: Brooks/Cole Publishing Company. 287 p. ISBN 0-534-34813-0.
- PENICK, N. I., JEPSEN, D. A. 1992. Family Functioning and Adolescent Career Development. *The Career Development Quarterly*, vol. 40, no. 3, pp. 208-222. ISSN 0889-4019. DOI: <http://dx.doi.org/10.1002/j.2161-0045.1992.tb00327.x>
- PLUCKER, J. A. 1998. The Relationship Between School Climate Conditions and Student Aspirations. *The Journal of Educational Research*, vol. 91, no. 4, pp. 240-246. ISSN 0022-0671. DOI: <http://dx.doi.org/10.1080/00220679809597549>
- Profi-volba z deváté třídy*. Praha: Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta, 2005. 159 s. ISBN 80-7290-216-4.
- PRŮCHA, J., WALTEROVÁ, E., MAREŠ, J. 2013. *Pedagogický slovník*. 7. aktualiz. a rozš. vyd. Praha: Portál. 395 s. ISBN 978-80-262-0403-9.
- REAY, D., BALL, S. J. 1998. Making their Minds' Up: Family Dynamics of School Choice. *British Educational Research Journal*, vol. 24, no. 4, pp. 431-448. ISSN 0141-1926. DOI: <http://dx.doi.org/10.1080/0141192980240405>
- RODGERS, K. B., ROSE, H. A. 2002. Risk and Resiliency Factors Among Adolescents Who Experience Marital Transitions. *Journal of Marriage and Family*, vol. 64, no. 4, pp. 1024-1037. ISSN 1741-3737. DOI: <http://dx.doi.org/10.1111/j.1741-3737.2002.01024.x>
- ROE, A. 1956. *The Psychology of Occupation*. New York: Wiley. 340 p. ISBN 978-0-4717-2963-1.
- SEBALD, H. 1986. Adolescents' Shifting Orientation Toward Parents and Peers: A Curvilinear Trend Over Recent Decades. *Journal of Marriage and the Family*, vol. 48, no. 1, pp. 5-13. ISSN 0022-2445.
- SEGINER, R. 1998. Adolescents' Perceptions of Relationships With Older Sibling in the Context of Other Close Relationships. *Journal of Research Adolescence*, vol. 8, no. 3, pp. 287-308. ISSN 1532-7795. DOI: http://dx.doi.org/10.1207/s15327795jra0803_1
- SHUMBA, A., NAONG, M. 2012. Factor Influencing Students' Career Choice and Aspirations in South Africa. *Journal of Social Sciences*, vol. 33, no. 2, pp. 169-178. ISSN 0971-8923.
- SCHULENBERG, J. E., VONDRACEK, F. W., CROUTER, A. C. 1984. The Influence of the Family on Vocational Development. *Journal of Marriage and the Family*, vol. 46, no. 1, pp. 129-143. ISSN 0022-2445.
- SILBEREISEN, R. K., VONDRACEK, F. W., BERG, L. A. 1997. Differential Timing of Initial Vocational Choice: The Influence of Early Childhood Family Relocation and Parental Support Behaviors in Two Cultures. *Journal of Vocational Behavior*, vol. 50, no. 1, pp. 41-59. ISSN 0001-8791. DOI: <http://dx.doi.org/10.1006/jvbe.1995.1526>
- SMALL, J., MCCLEAN, M. 2002. Factors Impacting on the Choice of Entrepreneurship as a Career by Barbadian Youth: A Preliminary Assessment. *Journal of Eastern Caribbean Studies*, vol. 27, no. 4, pp. 30-54. ISSN 1028-8813.

- SMETÁČKOVÁ, I. 2009. Okolnosti přechodu žáků/yně ze základní na střední školu (s důrazem na genderovou perspektivu). In WALTEROVÁ, E., ET AL. *Přechod žáků ze základní na střední školu: pohledy z výzkumů*. Brno: Paido, s. 49–66. ISBN 978-80-7315-179-9.
- SMETÁČKOVÁ, I., ET AL. 2005. *Genderové aspekty přechodu žáků a žákyň mezi vzdělávacími stupni*. Praha: Sociologický ústav. 233 s.
- STŘELEČEK, S. 2006. Rodina jako výchovný činitel. In STŘELEČEK, S. (Ed.). *Studie z teorie a metodiky výchovy II*. Brno: Masarykova univerzita, s. 109–123. ISBN 80-210-3687-7.
- ŠMÍDOVÁ, I., JANOUŠKOVÁ, K., KATRŇÁK, T. 2008. Faktory podmiňující vzdělanostní aspirace a vzdělanostní segregaci dívek a chlapců v českém vzdělávacím systému. *Sociologický časopis*, roč. 44, č. 1, s. 23–53. ISSN 0038-0288.
- ŠTĚPÁNKOVÁ, P., DRAHOŇOVSKÁ, P. 2012. *Jak žáci základních a středních škol vybírají svou další vzdělávací nebo pracovní kariéru: analýza výsledků dotazníkového šetření žáků základních a středních škol*. Praha: Národní ústav pro vzdělávání. 40 s. Dostupné z: http://www.nuov.cz/uploads/Vzdelavani_a_TP/AnalyzaKP_ZSaSS_pro_www.pdf
- TAYLOR, M. J. 1992. Post-16 Options: Young People's Awareness, Attitudes, Intentions and Influences on Their Choice. *Research Papers in Education*, vol. 7, no. 3, pp. 301–335. ISSN 0267-1522. DOI: <http://dx.doi.org/10.1080/0267152920070305>
- THOMAS, A., DENNISON, B. 1991. Parental or Pupil Choice: Who Really Decides in Urban Schools? *Education Management and Administration Leadership*, vol. 19, no. 4, pp. 243–251. ISSN 1741-1432. DOI: <http://dx.doi.org/10.1177/174114329101900405>
- TRHLÍKOVÁ, J. 2014. Volba střední školy a její hodnocení v kontextu další vzdělávací a profesní dráhy. *Orbis Scholae*, roč. 7, č. 3, s. 87–105. ISSN 1802-4637.
- TRHLÍKOVÁ, J., ÚLOVCOVÁ, H., VOJTĚCH, J. 2004. *Přechod absolventů středních škol do praxe a jejich uplatnění: SOŠ 1. etapa*. Praha: Národní ústav odborného vzdělávání. 83 s.
- TRHLÍKOVÁ, J., VOJTĚCH, J., ÚLOVCOVÁ, H. 2008. *Rozhodování žáků při volbě vzdělávací cesty a úspěšnost vstupu na trh práce: sonda založená na šetření absolventů středních škol, kteří se zúčastnili jako patnáctiletí výzkumu PISA-2003 a vybraného vzorku jejich zaměstnavatelů*. Praha: Národní ústav odborného vzdělávání. 38 s.
- TRUSTY, J., WATTS, R. E., ERDMAN, P. 1997. Predictors of Parents' Involvement in Their Teens' Career Development. *Journal of Career Development*, vol. 23, no. 3, pp. 189–201. ISSN 0894-8453. DOI: <http://dx.doi.org/10.1007/BF02359189>
- TUCKER, C. J., BARBER, B. L., ECCLES, J. S. 2001. Advice about Life Plans from Mothers, Fathers, and Siblings in Always-Married and Divorced Families during Late Adolescence. *Journal of Youth and Adolescence*, vol. 30, no. 6, pp. 729–747. ISSN 0047-2891. DOI: <http://dx.doi.org/10.1023/A:1012233712862>
- ÚLOVCOVÁ, H., ET AL. 2000. *Přechod absolventů středních škol do praxe a jejich uplatnění*. Praha: Ústav pro informace ve vzdělávání, Národní ústav odborného vzdělávání. 88 s.
- VENDEL, Š., ET AL. 2007. *Výskum školskej a profesijnej orientácie žiakov: výsledky Slovenska s dôrazom na mimobratisklavské regióny*. Bratislava: Štátny pedagogický ústav. 286 s. ISBN 978-80-8922-525-5.

- Výzkum služeb kariérového poradenství a potřeb jeho klientů na základních a středních školách v ČR: souhrnná zpráva [online]. c2003, poslední revize 28. 7. 2003 [cit. 2009-03-21]. WWW: <http://vychova-vzdelavani.cz/download/nuov2003.pdf>
- WALTEROVÁ, E., ET AL. 2009. *Přechod žáků a žákyň ze základní na střední školu: pohledy z výzkumů*. Brno: Paido. 107 s. ISBN 978-80-7315-179-9.
- WALTEROVÁ, E., GREGER, D. 2009. Přechod žáků ze základní na střední školu v kontextu teorií, výzkumů a vzdělávací reality. In WALTEROVÁ, E., ET AL. *Přechod žáků a žákyň ze základní na střední školu: pohledy z výzkumů*. Brno: Paido, s. 9-22. ISBN 978-80-7315-179-9.
- WALTEROVÁ, E., GREGER, D., NOVOTNÁ, J. 2009. *Volba střední školy ve vzdělávací dráze žáků*. Brno: Paido. ISBN 978-80-7315-178-2 (nepublikovaný rukopis).
- WANTRUBOVÁ, M., VOZÁROVÁ, K. 2013. Program kariérového poradenstva – prezentácia výsledkov postojov, názorov a smerovania žiakov základných a stredných škôl prešovského kraja. In VOZÁROVÁ, K., PITOŇÁKOVÁ, Z. (Eds.). *Zborník príspevkov z konferencie: kariérové poradenstvo – efektívny nástroj v podpore sociálnej inklúzie: školský poradenský systém a trh práce*. Levoča: vAm Slovakia, s. 8–36. ISBN 978-80-971338-0-1.
- WATSON, M., MCMAHON, M. 2007. Childrens Career Development Learning: A Foundation for Lifelong Career Development. In SKORIKOV, V. B., PATTON, W. (Eds.). *Career Development in Childhood and Adolescence*. Rotterdam, Taipei: Sense Publishers, pp. 29-45. ISBN 978-9-0879-0159-2.
- WEISS, R. S. 1979. Growing Up a Little Faster: The Experience of Growing Up in a Single-Parent Household. *Journal of Social Issues*, vol. 35, no. 4, pp. 97-111. ISSN 1540-4560. DOI: <http://dx.doi.org/10.1111/j.1540-4560.1979.tb00815.x>
- WEST, A., ET AL. 1995. Parents and the Process of Choosing Secondary Schools: Implications for Schools. *Educational Management and Administration Leadership*, vol. 23, no. 1, pp. 28-38. ISSN 1741-1432. DOI: <http://dx.doi.org/10.1177/174114329502300104>
- WHISTON, S. C., KELLER, B. K. 2004. The Influence of the Family of Origin on Career Development: A Review and Analysis. *The Counseling Psychologist*, vol. 32, no. 4, pp. 493-568. ISSN 0011-0000. DOI: <http://dx.doi.org/10.1177/0011000004265660>
- WHITE, P. 2007. *Education and Career Choice: A New Model of Decision Making*. New York: Palgrave Macmillan. 220 p. ISBN 978-1-4039-8623-8.
- YOUNG, R. A., FRIESEN, D. J., DILLABOUGH, J. M. 1991. Personal Constructions of Parental Influence Related to Career Development. *Canadian Journal of Counselling*, vol. 25, no. 2, pp. 183-190. ISSN 0828-3893.

Autor

doc. PhDr. Petr Hlado, Ph.D., Mendelova univerzita v Brně, Institut celoživotního vzdělávání, Zemědělská 5, 613 00 Brno, e-mail: petr.hlado@mendelu.cz